

KARPAT HAVZASI'NDA KUMAN ELİTLERİNİN MEZAR BULUNTULARI

Csilla BALOGH*

Giriş

Orta Çağ Macar Krallığı'nın etnik unsurları arasında, Doğu Avrupa bozkırlarından gelen Kumanlar önemli ve belirleyici bir topluluk oluşturunuyordu. İranî kökenli Yaslarla (As/Alan) birlikte Kumanların Karpat Havzası'na ve Macar Krallığı topraklarına yönelmelerinde Moğol istilasının yol açtığı siyasi ve askerî gelişmeler belirleyici olmuştur.

Köten Han'ın önderliğinde 1239 yılında Macaristan'a yerleşen Kumanlar, hükümdarlarının öldürülmesinin ardından 1241'de ülkeyi terk ettiler. Moğol istilasının sona ermesinden sonra ise Macar Kralı IV. Béla (1235–1270), 1246 yılında Kumanları yeniden ülkesine davet ederek kendilerine yerleşim bölgeleri tahsis etti. Kumanların bu iki yerleşim süreci arasındaki dönemde nerede bulundukları ve hangi bölgelerde konakladıkları günümüzde kesin olarak bilinmemektedir.

IV. Béla, Kumanların yerleşimi için özellikle Moğol istilası sırasında nüfusu büyük ölçüde azalmış olan Büyük Macar Ovası'nın orta ve güney kesimlerinde geniş araziler tahsis etmiştir. Kumanlara yerleşmeleri için ayrılan toprakların yanı sıra idarî ve hukukî özerklik ile vergi ve gümrük yükümlülüklerinden kısmen muafiyet gibi çeşitli ayrıcalıklar da tanındı. Bu ayrıcalıkların karşılığında Kumanlar, yaklaşık bir buçuk yüzyıl boyunca Macar kraliyet ordusunun hafif süvari birliklerinin temel askerî unsurlarından birini oluşturdular.¹

Nispeten kendi içine kapalı ve toplu yerleşim bölgelerinde yaşayan Kuman boyları arasında birkaç kuşak içerisinde oldukça kapsamlı bir asimile-

* İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye; ORCID ID: 0000-0002-9161-1653; csillabal@gmail.com

¹ Kumanların Macaristan'a yerleşmeleri, yerleşim bölgelerinin oluşum süreci ve bununla bağlantılı yerleşim ve toplum tarihi meseleleri hakkında bk. Pálóczi Horváth, 1974, 244–259; 1986, 181–202; 1994, 49–112; 2014, 101–117.

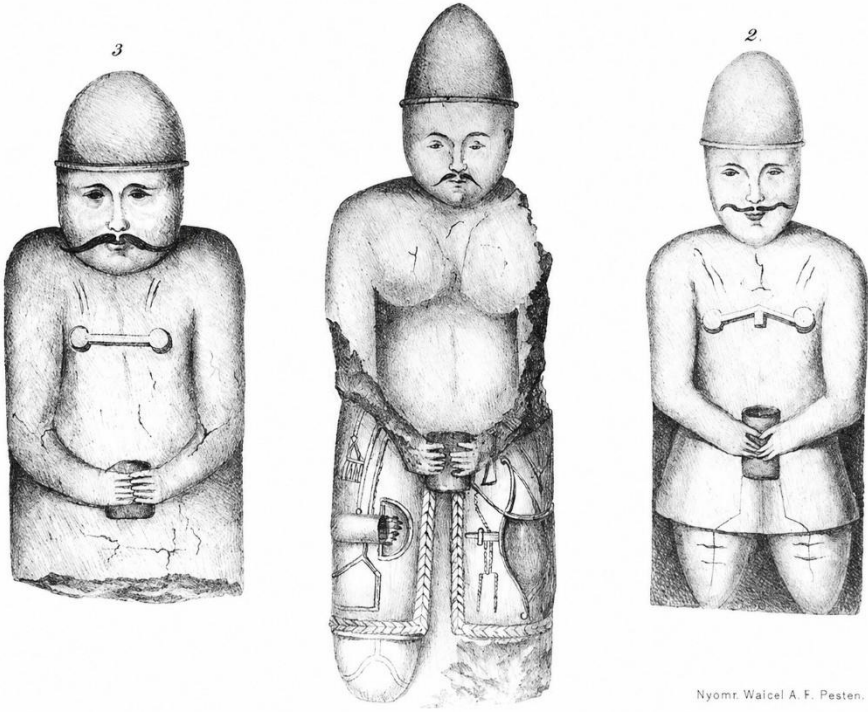
lasyon ve feodalleşme süreci yaşandı. Bu süreçte Hristiyanlığın kabulünün yanı sıra en önemli dönüşümlerden biri, yerleşik hayata geçiş, başka bir ifadeyle kalıcı yerleşimlerin kurulmasıydı. Bu gelişme aynı zamanda tarıma dayalı bir yaşam biçimine geçişin başlıca sonuçlarından biri olarak değerlendirilebilir. Söz konusu dönüşümlerin sonucunda Kumanlar yalnızca bozkır kültürlerinin temel unsurlarını değil, askerî güçlerinin başlıca dayanağını oluşturan bozkır savaş tarzını da zamanla terk ettiler.

Bu değişimin sonuçları Kral Sigismund (1368–1437) döneminde belirgin hâle geldi. Sürekli bütçe açıklarıyla mücadele eden ve aynı zamanda giderek artan Osmanlı tehdidi karşısında askerî reformlar gerçekleştirmeye çalışan hükümdar açısından Kumanlar artık eski askerî önemlerini taşıyan değerli bir savaş unsuru değildi. 14. yüzyılın sonlarından 15. yüzyılın başlarından itibaren kraliyet, Kumanların hizmetlerinden esas olarak birer vergi mükellefi sıfatıyla yararlanmaya başladı. Böylece Kumanların askerî yükümlülükleri zamanla vergi yükümlülüğüne dönüştü. Buna paralel olarak, askerî işlevlerine uygun biçimde örgütlenmiş ve kökleri göçebe toplumsal yapıya dayanan boy teşkilatının yerini, malikâne tipi ekonomik yapılanmayı esas alan feodal bölgesel idare sistemi, yani *szék* (Latince: *sedes*) sistemi aldı.²

Bu idarî merkezlerden zaman içerisinde kırsal yerleşim ile kent arasında ara bir konuma sahip pazar kasabaları gelişti. Bunların ortaya çıkışı, Kuman toplumunun feodal düzene bütünüyle eklemlenmesinin önemli göstergelerinden biri olarak değerlendirilebilir. Kumanların dilsel ve dinî asimilasyonunun ise yaklaşık olarak 17. yüzyıla gelindiğinde tamamlandığı kabul edilmektedir.

Macarların doğu kökenlerine ilişkin tarihsel bilincin de etkisiyle, Macaristan'daki Kumanların arkeolojik araştırmaları 19. yüzyılın ortalarından itibaren Macar araştırmacıların ilgisini çekmeye başlamıştır. Macaristan'daki Peçeneklere ilişkin verileri ilk kez 19. yüzyılın ortalarında János Jerney sistematik olarak bir araya getirmiştir. Jerney, Macarların eski yurtlarını tespit etmek ve Macarların erken tarihine ilişkin iz ve belgeleri toplamak amacıyla 1844–1845 yıllarında Karadeniz ve Azak Denizi çevresini kapsayan

² *Szék* sistemi hakkında ayrıca bkz. Györffy, 1990, 274–304; Hatházi, 2000, 215–540; 2006.

Nyomr. Waicel A. F. Pesten.

Görsel 1. János Jerney'nin 1844–1845 yıllarındaki koleksiyonundan Çern'yovka köyünden (Azak Denizi'nin kuzey kıyısı) taş heykeller (Jerney, 1851)

uzun bir araştırma seyahatine çıkmıştır.³ Jerney, bu yolculuk sırasında çok sayıda Kuman taş heykelini de inceleyerek bunlara ilişkin betimlemeler ve çizimler hazırlamıştır (Gör. 1). Söz konusu heykelleri Macarların arkeolojik mirasına ait buluntular olarak değerlendirdiği için bunlardan ikisini Macaristan'a getirmiştir. Ancak söz konusu eserleri inceleyen Macar Bilimler Akademisi komisyonu, bunların Kumanlarla ilişkilendirilmesi gerektiği sonucuna varmıştır.⁴ Bu değerlendirme, dönemin uluslararası bilim dünyası açısından oldukça istisnai ve öncü bir görüş niteliğindedir.

Doğu Avrupa bozkırlarından Macar Krallığı'nın topraklarına göç eden Kumanların (ve Peçeneklerin) arkeolojik mirasını, 10–13. yüzyıllara tarihlenen arkeolojik buluntular arasında ilk kez 19. yüzyılın sonlarında Géza Nagy

³ Jerney, 1851. Jerney'nin Güney Rusya seyahati ve taş eserler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fodor, 1985.

⁴ Gyárfás, 1870–1885, III: XV.

tanımlamaya çalışmıştır. Nagy'ye göre bu topluluklara ait arkeolojik kalıntılar, dönemin Hristiyan Macar kültürüne ait buluntulardan başta pagan defin ritüelleri, atlı gömüler, doğu karakterli buluntular (silahlar, at binit takımları ve takılar) ile mezarın üzerine inşa edilen kurganlar aracılığıyla ayırt edilebilirdi.⁵

20. yüzyılın ortalarında István Éri, Kumanların arkeolojik mirasının araştırılmasına tarihî coğrafya verilerini de dâhil etmiştir.⁶ Nitekim yazılı kaynakların sağladığı bilgiler sayesinde, kolektif ayrıcalıklara ve bölgesel özerkliğe sahip olan Kuman boylarının 13–14. yüzyıllardaki yerleşim bölgeleri oldukça kesin bir biçimde bilinmektedir. Dolayısıyla Kumanlara ait arkeolojik buluntuların öncelikle bu tarihî yerleşim bölgeleri içerisinde aranması gerekmektedir.

Éri, daha önce müze koleksiyonlarına girmiş olan 13. yüzyıla ait üç mezar buluntu grubunu Kumanlara atfetmiştir. Her üç buluntu yeri de Kiskunság'da (*Cumania Minor*), Kumanların Tuna ve Tisza Nehirleri arasındaki tarihî yerleşim bölgesinde ve daha sonra kalıcı olarak yerleşik hayata geçen Kuman nüfusunun 14–16. yüzyıllara tarihlenen yerleşimlerinin bulunduğu sahada yer almaktadır: Kiskunmajsa-Kígyóspuszt, Csólyospálos-Csólyospuszt ve Szentkirály-Felsőszenkirály. Zengin mezar buluntuları, söz konusu mezarların Kuman toplumunun üst tabakasına, yani boy ve soy aristokrasisine mensup kişilerin münferit definleri olduğunu ortaya koymuştur. Bu üç mezar buluntu grubu, o tarihten bu yana Macar arkeoloji araştırmalarında Kuman buluntularının tanımlanmasında temel referans örnekleri olarak kullanılmaktadır.

1960'lı yıllardan itibaren, Orta Çağ Macaristanı'na yerleşen bozkır kökenli halklara yönelik araştırmalar giderek yoğunlaşmış, geç dönem göçebe toplumların arkeolojik mirası çok sayıda araştırmacının çalışma alanına girmiştir. Müze koleksiyonlarında muhafaza edilen eserlerin ve eski kayıtların yeniden değerlendirilmesi sonucunda Kumanlara ait yeni buluntu grupları tanımlanmış; ayrıca çeşitli toprak çalışmaları sırasında tesadüfen birkaç yeni mezar buluntusu da gün ışığına çıkarılmıştır.

Kuman arkeolojisi açısından önemli bir dönüm noktası ise 1998 yılında Csengele-Bogárhát'ta, bilimsel yöntemlerle gerçekleştirilen düzenli bir

⁵ Nagy, 1983; 1986.

⁶ Éri, 1956.

arkeolojik kazı sırasında ilk kez bir Kuman mezarının ortaya çıkarılması olmuştur.⁷ Bu keşif, Macaristan'daki Kumanların arkeolojik araştırmalarına yeni bir ivme kazandırmıştır.

Macar Orta Çağ arkeolojisinde Kumanların arkeolojik mirasının araştırılması zamanla bağımsız bir uzmanlık alanı hâline gelmiştir. Kuman giyim-kuşamının, silahlarının ve at binit takımlarının rekonstrüksiyonunda arkeolojik verilerin yanı sıra, Kuman savaşçıları tasvir eden görsel kaynaklar da önemli bir rol oynamaktadır.

Orta Çağ Macaristan sanatının karakteristik ikonografik konularından biri, Aziz László efsanesinin bir bölümünü oluşturan Kral (Aziz) I. László (1077–1095) ile Kumanlar arasındaki mücadele sahnesidir.⁸ Bu konu, 13. yüzyılın sonlarından itibaren yaklaşık iki yüzyıl boyunca kiliselerdeki duvar resimlerinde ve el yazmalarındaki minyatürlerde düzenli olarak tasvir edilmiştir. Söz konusu tasvirler, ayrıntıları bakımından dikkate değer ölçüde gerçekçi olup, bazı unsurları arkeolojik verilerle doğrudan örtüşmektedir.

Macaristan'daki Kuman arkeolojik mirası temel olarak dört ana grupta ele alınabilir: (1) Kumanların bozkır kökenli maddi kültür unsurlarını içeren zengin mezarlar; (2) Kalıcı yerleşimlerin çevresinde oluşan halk tabakasına ait mezarlıklar; (3) Kumanlarla ilişkilendirilen yerleşimler ve (4) Kumanların tarihî yerleşim bölgelerinde ele geçen Orta Çağ hazine buluntuları.⁹ Bu çalışma, Kumanlarla ilişkilendirilen zengin ve çeşitli arkeolojik buluntulardan, Kuman elitlerine atfedilen mezar buluntularına ilişkin kısa bir değerlendirme sunmayı amaçlamaktadır.

Macaristan'da Kumanların yerleşim bölgeleri

1246 yılında, Moğol istilasının ardından ikinci kez Macar Krallığı'na yerleşen Kumanlara, Kral IV. László'nun (1272–1290) 1279 tarihli fermanıyla Büyük Macar Ovası'nın orta ve güney kesimlerinde yerleşim bölgeleri tahsis edildi. Bunlar, Moğol istilası sırasında nüfusu büyük ölçüde azalmış bölgelerdi. Yedi Kuman boyuna tahsis edilen topraklar, söz konusu belgede büyük nehirlerin adlarına göre tanımlanmıştır.¹⁰ Bu topraklar Kalocsa, Várad, Eger,

⁷ Horváth, 2001.

⁸ László, 1993.

⁹ Bu gruplar hakkında bkz. Hatházi–Pálóczi Horváth, 2016.

¹⁰ Gyárfás, 1870–1885, II: 438–443.

Csanád ve Vác Piskoposlukları'nın sınırları içerisinde yer almaktaydı. Yazılı kaynakların sağladığı veriler sayesinde bazı Kuman boylarının adları ve yerleşim bölgeleri tespit edilebilmiştir.

13–14. yüzyıl kaynaklarının sağladığı veriler ışığında Kuman boylarının yerleşim bölgeleri şu şekilde belirlenebilmektedir (*Gör. 2*): Tuna ile Tisza Nehirleri arasındaki kumluk bölgede *Csertán* (Çertan; 'turna balığı') ve *Iluncsuk* (İlunçuk; 'küçük yılan') boyları yerleşmiştir.¹¹ 16. yüzyılın ortalarından itibaren bu bölge Kiskunság (*Cumania Minor*) adıyla anılmaya başlanmıştır. Tisza ile Körös Nehirleri arasındaki bölgeye ise *Olas* (Olaş; 'birleş'; 'bir ol') boyu yerleşmiş olup,¹² bu bölge daha sonra Nagyunság (*Cumania Maior*) olarak adlandırılmıştır. Maros Nehri'nin güneyinde *Kór* veya *Kól* (Koor/Kool) boyunun yerleşim bölgesi bulunmaktaydı. Maros ile Temes Nehirleri arasındaki bölgede ise 13. yüzyıl kaynaklarında *Borcsól* (Borçol) boyuna mensup Kumanlardan söz edilmektedir.¹³ Körös ile Maros Nehirleri arasında ve Temes Nehri'nin güneyinde yaşayan Kuman boylarının adları bilinmemektedir. Bunun nedeni, Kumanların 1282 yılında Hód Gölü Savaşı'nda uğradıkları yenilginin ardından bu bölgeleri terk ederek bu topraklardan kaçmış olmalarıdır. Tuna Nehri'nin batısında, Fejér İli'nde ise 13. yüzyılın sonlarında ayrı bir Kuman yerleşim grubu ortaya çıkmıştır. Bu grubun nüfusunun büyük olasılıkla Tuna ve Tisza Nehirleri arasındaki Kuman yerleşim bölgesinden buraya göç ettiği düşünülmektedir.¹⁴

Macaristan'da kaydedilen bazı Kuman boy adları, Doğu Avrupa bozkırlarında 11–13. yüzyıllarda bilinen boy adlarıyla özdeşleştirilebilmektedir. Bu nedenle, 1279 tarihli *Kuman Yasası*'nda geçen *generatio* ve *genus* terimleriyle, göç sırasında parçalanmış boyların kalıntılarından yeniden teşkil edilen büyük toplumsal birliklerin kastedilmiş olması muhtemeldir.

Yukarıda sözü edilen beş Kuman boy adının yanı sıra, Kumanların yerleşim bölgelerindeki yer ve kişi adlarında, Kuman-Kıpçakların doğudaki yerleşim sahalarından bilinen çok sayıda boy veya soy adı da tespit edilebilmektedir: Bayandur, Barak, Kongrolu, Köncsög, Kulan, Toksaba, Teke vb.¹⁵

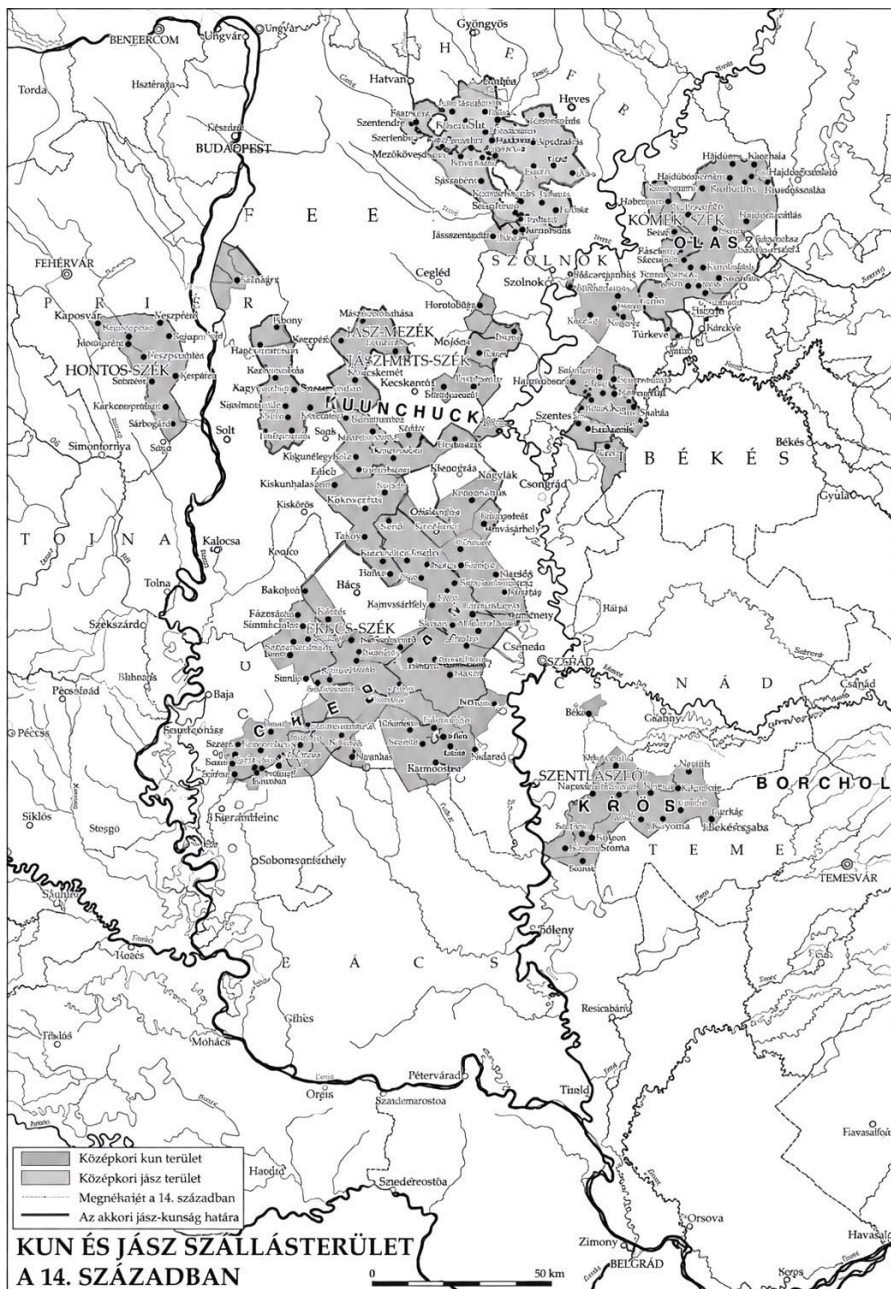
¹¹ Györffy, 1953, 249–250; 1963–1998, III: 528, 530–531.

¹² Györffy, 1953, 249, 273; 1963–1998, III: 528, 531; Mándoky, 2012, 219–226. Oğuzların Bayındır boyunun taifelerinden birinin adı da *Ulaş*'tır, bkz. Rásonyi–Baski, 2007, 816.

¹³ Györffy, 1953, 248–249; 1963–1998, III: 528, 530–531.

¹⁴ Hatházi, 2000, 140.

¹⁵ Mándoky, 1993, 117–120, 145–148; Baski, 2007, 110–117, 248–249, 260, 265, 272, 276, 284–285.

Görse 2. 14. yzyılda Kumanların ve Asların yerleşim alanları (Hadházi–Pálóczi Horváth, 2016)

Bu durum, Macar Krallığı'nın topraklarına yerleşen Kuman topluluklarının oluşumunda Doğu Avrupa'daki Kuman toplumuna mensup başka boyların parçalarının da yer aldığını düşündürmektedir. Yedi Kuman boyundan adları bilinmeyen diğer ikisinin de bunlar arasında aranması mümkündür.

Günümüzdeki bilgilerimize göre, Macar topraklarında kalıcı olarak yerleşen Kumanların 14. yüzyılın başlarındaki yerleşim alanları yaklaşık 8.100 km² büyüklüğünde olup, nüfuslarının 40.000–45.000 kişi civarında olduğu tahmin edilmektedir. 13–16. yüzyıllara ait yazılı kaynaklardan yaklaşık 140 Kuman yerleşimi bilinmektedir. Bununla birlikte, Kumanlara ait bütün yerleşimlerin yazılı kaynaklara yansımadığı ve dolayısıyla gerçek sayının daha yüksek olduğu düşünülmektedir.¹⁶

Boylara ait yerleşim bölgelerinde 15. yüzyılın başlarında, vilayet teşkilatından bağımsız özerk idarî birimler, yani *szék*ler oluşturuldu. Bu idarî birimler, idarî ve adlî görevlerin yanı sıra krala ödenmesi gereken vergilerin tahsilinden de sorumluydu. *Szék*ler, merkezlerini oluşturan daha büyük bir köyün veya pazar kasabasının adını taşıyordu: Halas-szék, Hantos-szék, Kecskemét-szék, Kara-szék (diğer adıyla Mizse-szék), Kolbaz-szék ve Szentelt-szék. Bunlar arasında özerk idarî yapısını en uzun süre koruyan, Nagykunság (*Cumania Maior*) bölgesindeki Kolbaz-szék olmuş ve bu statüsünü 17. yüzyılın sonlarına kadar sürdürmüştür.¹⁷

Kuman elitlerine atfedilen mezarlar

Macaristan'daki Kumanlara ait arkeolojik buluntular arasında pagan defin ritüellerine göre gerçekleştirilmiş münferit mezarlar, Kuman toplumunun seçkin tabakasının Macaristan'a yerleşmelerini izleyen ilk iki kuşağa, yani 13. yüzyıla ait arkeolojik mirasını temsil etmektedir. Mezar gelenekleri ve buluntu tiplerinin gösterdiği üzere, bu dönemde geleneksel bozkır kültürünün unsurları varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

Kuman boy ve soy aristokrasisine ait bugüne kadar tespit edilmiş pagan ritüelli mezarlar grubu, günümüzde 15 buluntu topluluğundan oluşmaktadır. Bunların on ikisi erkek, üçü ise kadın mezarıdır. Bununla birlikte, müzelerin eski koleksiyonlarında bulunan, henüz ayrıntılı biçimde incelenme-

¹⁶ Pálóczi Horváth, 2014, 106.

¹⁷ Hatházi–Pálóczi Horváth, 2016, 69.

miş ve değerlendirilmemiş eserler arasında başka Kuman mezarlarına ait buluntuların da bulunması muhtemeldir. Bu mezarlar, Tuna ve Tisza Nehirleri arasındaki bölgenin güneydoğu kesiminde, Kiskunság'ın (*Cumania Minor*) güneyinde yoğunlaşmaktadır.

1. *Ásotthalom-Bilisics* (Tömörkény, 1905): 1904 yılında at kemikleri, bir gem, bir çift üzengi, bir balta ve kılıç ile demir bir bıçak ve orak (?) ele geçirilmiştir. Söz konusu buluntuların, muhtemelen 13–14. yüzyıllara tarihlenen silahlı bir erkek mezarına ait mezar eşyaları olduğu düşünülmektedir.

2. *Balotaszállás-Balotapuszta* (Pálóczi Horváth, 1989; Selmeczi, 2011, 203–205; Balogh, 2024, 105): 1892 yılında diğer mezarlardan bağımsız tek başına gömülmüş bir kadına ait mezar ortaya çıkarılmıştır. Mezar buluntuları arasında saç süsleri, bir torques, kristal bir kolye ucu, giysi süsleri, bronz ve demir tokalar, demir bir bıçak, gümüş bir iğne, bilezikler, İznik İmparatoru İoannēs III. Doukas Batatzēs'e (1222–1254) ait bir altın sikke ile filigran ve değerli taşlarla süslenmiş bir kadehin kaide parçası yer almaktadır.

3. *Csengele-Bogárhát* (Horváth, 2001): 1999 yılında, bir otoyolun inşasıyla bağlantılı olarak yürütülen arkeolojik araştırmalar sırasında, bir Orta Çağ kilisesinin yakınında pagan defin ritüeline göre gerçekleştirilmiş, diğer mezarlardan bağımsız, silahlı bir Kuman erkek mezarı ortaya çıkarılmıştır (*Gör.* 5). Bu mezar, Macaristan'da bilimsel yöntemlerle kazılarak belgelenmiş tek Kuman mezarıdır. Niş mezara gömülen erkeğin sol tarafında, kendisine zıt yönde yatırılmış bütün bir at iskeleti, at binit takımlarıyla birlikte gün ışığına çıkmıştır. Erkek bir tabut içerisinde defnedilmiştir. Mezar buluntuları arasında bronz bir miğfer (*Gör.* 8), zincir zırha ait parçalar, demir bıçak, ok uçları, kompozit yaya ait kemik aplikler, gem, bir çift üzengi ve kolan tokaları yer almaktadır.

4. *Csólyospálos-Csólyospuszta* (Pálóczi Horváth, 1969, 107–118; 1969a): 1903 yılında, bağcılık faaliyetleri sırasında bir mezar ortaya çıkarılmış ve mezardan ele geçen buluntular Macar Ulusal Müzesi'ne teslim edilmiştir. Ne yazık ki mezarın biçimi ve buluntuların mezar içerisindeki konumlarına ilişkin herhangi bir bilgi günümüze ulaşmamıştır. Mezar, küçük bir kum tepesinin eteğinde bulunmuş olup, söz konusu tepenin mezarın üzerini örten kurga-

nın kalıntısı olması mümkündür. Mezardan demir bir miğfer, zincir zırha ait parçalar, zırh levhaları, kemer tokası, dört kemer aplikleri ve bir kayış ucu, dört ok ucu, bir çift üzengi ile tabutun demir aksamına ait bir parça ortaya çıkmıştır (Gör. 6–7).

5. *Erdötelek* (Selmeczi, 2011, 216–217): Mezar buluntuları arasında kabza ve balçağı eksik bir eğri kılıç, uzun ağızlı bir balta, kolları eşit uzunlukta olmayan ve uçları halkalı bir gem ile bir çift üzengi bulunmaktaydı. Söz konusu buluntular, 1876 yılında yerel toprak sahibi László Fáy tarafından Macar Ulusal Müzesi'ne bağışlanmıştır.

6. *Kiskunmajsa-Kígyóspusztá I.* (Tóth, 1933; Selmeczi, 2011, 217–218): 1816 yılında, bir kum tepesinin eteğinde kemer süslemeleri ele geçirilmiştir. Buluntuları keşfeden çoban, süslemelerden üçünü eriterek kendisi için bir hayvan çanı yaptırmıştır. Geriye kalan buluntular, bir toka ve dört kemer süslemesi (Gör. 4), daha sonra Macar Ulusal Müzesi koleksiyonuna dâhil edilmiştir.

Görsel 3. Kiskunmajsa-Kígyóspusztá I numaralı buluntu topluluğu (Hatházi, 2005)

7. *Kiskunmajsa-Kígyóspusztá II.* (Selmeczi 2011, 218–219): János Jerney, 1824 yılında Kiskunmajsa Arşivi’nde, Kígyóspusztá I numaralı altın tokaya benzer gümüş bir toka ile bir zırh parçası görmüştür. Macar Ulusal Müzesi 1850 yılında söz konusu buluntuları kendi koleksiyonuna kazandırmak üzere talep etmiş; ancak bu tarihte müzeye zırh parçasının yanı sıra yalnızca iki gümüş ve on iki bakır sikke ulaşmış, sözü edilen gümüş tokadan ise artık herhangi bir iz bulunamamıştır. Toka ve zırh parçasından hareketle, söz konusu buluntuların Kuman toplumunun seçkin tabakasına mensup bir erkeğin mezarına ait olduğu düşünülebilir.

8. *Kiskunmajsa-Kuklis-tanya* (Horváth, 2003): 1934 yılında, muhtemelen atlı bir erkek mezarına ait buluntular, Szeged Üniversitesi’nin (o dönemdeki adıyla Macar Kraliyet Ferenc József Üniversitesi) Arkeoloji Bölümü koleksiyonuna kazandırılmıştır. Buluntular arasında bir kılıç, bir çift üzengi, bir gem ve demir bir bıçak yer almaktadır (*Gör. 12*).

9. *Kunfehértó-Debeák, Szarkás* (Wicker, 1989, 23; Hatházi, 2000, 178–179; Pálóczi Horváth, 2014, 117): Yalnızca bir kayıttan, 1816 yılında Kunfehértó civarında bir mezarın tahrip edildiği ve mezarda bulunan zırhın “parçalandığı” bilinmektedir. Mezar buluntularından hareketle, bunun bir erkek mezarı olduğu düşünülmektedir.

10. *Kunfehértó-Inoka, Pincehegy* (Selmeczi, 2011, 206): 1850 yılı civarında, bir kum tepesi üzerinde atlı bir mezar bulunmuş; mezardaki buluntular ve iskelet, toprağı eşeleyen domuzlar tarafından açığa çıkarılmıştır. Buluntuların bir kısmı yöre halkı tarafından alınarak dağıtılmıştır. Mezardan geriye kalan buluntular, Kiskunhalas’ta oturan eski eser koleksiyoncusu György Révész tarafından toplanmıştır. Révész’in gözlemleri sayesinde mezarın doğu–batı doğrultusunda olduğu ve sırtüstü yatırılmış insan iskeletinin sol tarafında, mezarın güney kesiminde bir at iskeletinin bulunduğu bilinmektedir. İnsan ve atın muhtemelen aynı mezar çukuruna gömüldüğü düşünülmektedir. Mezar buluntuları arasında gümüş bir torques, 48 gümüş düğme, gümüş ve altın giysi süslemeleri, bir çift üzengi ile Kral IV. Béla’ya (1235–1270) ait bir gümüş sikke yer almaktadır. Sikke 13. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlenmekte olup, aynı zamanda mezarın tarihlendirilmesi için de temel oluşturmaktadır.

11. *Kunszentmárton-Jaksorérpart* (Selmeczi, 1973, 106–107; Pálóczi Horváth, 1994, 113–115; Selmeczi, 2011, 219–221; Katona-Kiss, 2022, 36–44): 1967 yılında, kil çıkarma çalışmaları sırasında bir mezar bulunmuş ve mezardan ele geçen buluntular, bulan kişiler tarafından Szolnok'taki Damjanich János Müzesi'ne teslim edilmiştir. Mezar doğu–batı doğrultusunda yönlendirilmiştir. Buluntular arasında bir çift üzengi, demir bir toka, bir gem ve iki ağızlı demir bir kılıç yer almaktadır (*Gör. 10*). Ele geçen buluntulardan hareketle, bunun muhtemelen bir atlı mezar olduğu düşünülmektedir.

12. *Nagykamarás-Bánkút, Rózsamajor* (Banner, 1931; Fodor, 1972; Selmeczi, 2011, 207–208; Katona-Kiss, 2022, 25–36): 1931 yılında, kum çıkarma çalışmaları sırasında bir mezar ortaya çıkarılmış ve mezar yeri arkeolog János Banner tarafından incelenmiştir. Güneydoğu–kuzeybatı doğrultusunda yönlendirilmiş mezarda bir kadın iskeleti bulunmuş; kadının sağ tarafında ise ölüye zıt yönde yatırılmış bütün bir at iskeleti tespit edilmiştir. Mezardan bir gem, bir çift üzengi, bir torques, bir ayna, bir toka, demir bir bıçak ve muhtemelen eyeri süsleyen kemik levha parçaları ele geçirilmiştir (*Gör. 15–16*).

13. *Szentkirály-Felsőszentkirály* (Pálóczi Horváth, 1972; Selmeczi, 2011, 221–222): 1929–1930 yılları civarında, bağcılık faaliyetleri sırasında bir mezar tahrip edilmiş; mezardan ele geçen bir kılıç ile birkaç altın yaldızlı gümüş kemer süslemesi Kecskemét Müzesi'ne teslim edilmiştir. 1934 yılında arkeolog Kálmán Szabó mezarın bulunduğu alanı incelemiştir. Yapılan inceleme sırasında bunlara ek olarak ok uçları, bir bıçak, zırh parçaları ve bir bileme taşı ele geçirilmiştir.

14. *Tiszaöldvár-Homok, Óvirághegy* (Selmeczi, 1973, 107–108; 2011, 208–209): 1969 yılında, kum çıkarma çalışmaları sırasında atlı bir erkek mezarı ortaya çıkarılmıştır. Arkeologlar olay yerine ulaştıklarında yalnızca dağılmış du-rumdaki buluntuları toplayabilmişlerdir. Bunlar arasında at kemikleri, at binit takımları, demir bir bıçak ve muska muhafazası taşıyan gümüş bir kol-ye (*Gör. 4*) bulunmaktadır. Mezarın muhtemelen diğer mezarlardan bağımsız, tek başına bulunduğu düşünülmektedir. Mezar yerinde daha sonra gerçekleştirilen doğrulama çalışmaları sonucunda, bunun batı–doğu doğrultusunda yönlendirilmiş bir çukur mezar olduğu anlaşılmıştır. Sirtüstü ve uzatıl-

miş durumda yatırılmış insan iskeletinin sağ tarafında bütün hâlde bir at iskeleti bulunmuştur.

Görsel 4. Tiszaföldvár-Homok, Óvirághegy’de bulunan kolye

15. *Tomaševac–Ludoška humka* (Brmbolić, 1996; Katona-Kiss, 2023, 159–170): Bataklık bir alanın yakınındaki yüksekçe bir kesimde bulunan kurgan üzerinde gerçekleştirilen inşaat çalışmaları sırasında bir mezar tahrip edilmiştir. Mezar kuzeybatı–güneydoğu doğrultusunda yönlendirilmiş olup, iskelet sırtüstü ve uzatılmış pozisyonda bulunmuştur. Mezardan demir bir miğfer, zincir zırh, bir kılıç ve altın yaldızlı gümüş kemer aplikleri ortaya çıkarılmıştır (*Gör. 11*).

Arkeolojik materyalin kısa bir değerlendirmesi

Kısaca ele alınan bu mezarların defin geleneklerine ilişkin veriler ne yazık ki oldukça sınırlıdır. Bununla birlikte, mevcut bilgiler söz konusu mezarların Karadeniz’in kuzeyindeki bozkırlarda yaşayan Kumanların gömme gelenekleriyle benzerlik gösterdiğini ortaya koymaktadır.¹⁸ *Deşt-i Kıpçak* sahasındaki Kuman-Kıpçak mezarlarının karakteristik özelliklerinden biri kurgan

¹⁸ Krş. Pletněva, 1958; 1982; 1990; 2003.

altında defin geleneğidir. Bu uygulama, daha önceden mevcut olan eski bir kurgana (Bakır veya Tunç Çağı'na ait) sonradan yapılan bir defin şeklinde olabildiği gibi, mezarın üzerine yeni bir kurgan inşa edilmesi biçiminde de gerçekleştirilebilmiştir.¹⁹ Macaristan'daki Kuman mezarları açısından bu uygulamanın varlığı şimdiye kadar kesin olarak kanıtlanamamış olmakla birlikte, elit tabakaya ait bu mezarların da benzer şekilde kurganlarla örtülmüş olması muhtemeldir. Ancak yoğun tarımsal faaliyetler sonucunda söz konusu kurganların yüzeydeki izlerinin zaman içerisinde ortadan kalkmış olduğu düşünülebilir.²⁰

Mezarların çoğu doğu–batı (Kunfehértó–Inoka, Pincehegy; Kunszentmárton–Jaksorérpart) veya kuzeydoğu–güneybatı (Nagykamarás–Bánkút, Rózsamajor) doğrultusunda yönlendirilmiştir. Bununla birlikte, bunların tersi yönde, batı–doğu (Tiszaföldvár–Homok, Óvirághegy) ve kuzeybatı–güneydoğu (Tomaševac–Ludoška humka) doğrultusunda yönlendirilmiş mezarlar da bilinmektedir.

Bugüne kadar tespit edilen mezarlar arasında mezar yapısı kesin olarak bilinen tek örnek, Csengele–Bogárhát'ta kazılan mezardır. Bu bir niş mezardır. Gerek bu örnek gerekse doğudaki paraleller dikkate alındığında, diğer atlı mezarlarda da (Nagykamarás–Bánkút, Rózsamajor; Kunfehértó–Inoka, Pincehegy) benzer bir mezar yapısının kullanılmış olması muhtemeldir.

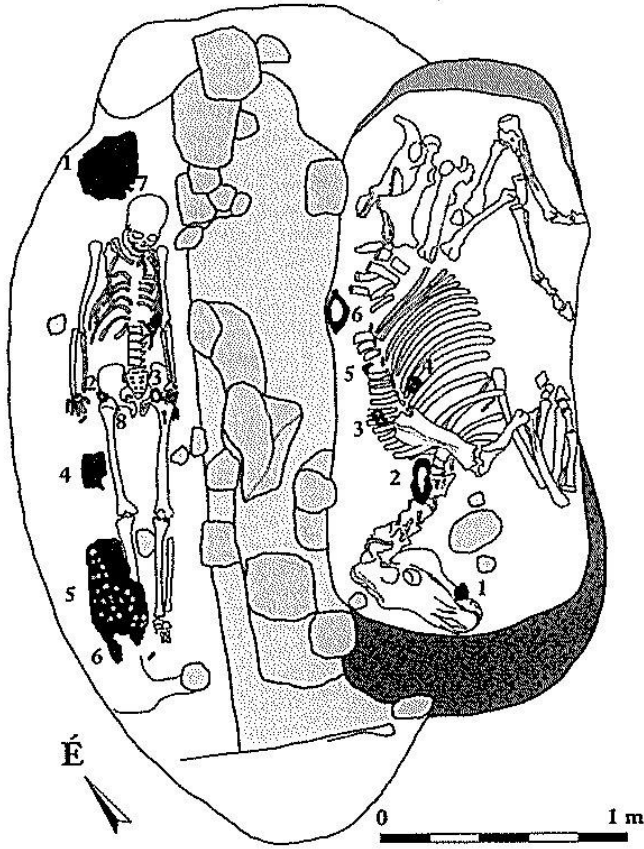
Csengele'de, köşeleri yuvarlatılmış olarak açılan mezar çukurunun batı uzun kenarında bir yan niş oluşturulmuş, ölü bu nişin içerisine yerleştirilmiş ve ardından nişin ağızı taştan örülmüş bir duvarla kapatılmıştır. Ana mezar çukuruna ise ölüye zıt yönde yatırılmış bütün halde bir at, at binit takımları ve silahlarla birlikte gömülmüştür (*Gör. 5*). Günümüze ulaşan verilere göre, Kunfehértó–Inoka mezarında ise at, ölüyle aynı doğrultuda ve ona paralel olarak yerleştirilmiştir. Atla birlikte gömü geleneği, Kuman elitlerine mensup hem erkeklerin hem de kadınların mezarlarında uygulanmıştır.

At binit takımları (gem, üzengi ve kolan tokası), Kuman elitlerine ait mezarların düzenli olarak görülen mezar eşyaları arasında yer almakta olup, bunlar arasında 12–14. yüzyıllara tarihlenen geç dönem göçebe tipleri bulunmaktadır. Gemler, ağızlıkları simetrik veya asimetrik olan küçük halkalı gemlerdir.

¹⁹ Selmeczi, 1992, 25.

²⁰ Pálóczi Horváth, 1994, 140.

Üzengiler biçim bakımından çeşitlilik göstermektedir. İki temel tipten ilki, Peçenek döneminden itibaren bilinen, geniş tabanlı yuvarlak veya oval üzengilerdir (Nagykamarás-Bánkút, Rózsamajor (*Gör. 15.8–9*); Kiskunmajsa–Kukli-tanya (*Gör. 12.5*); Kunszentmárton–Jaksorér-part; Tiszaföldvár-Homok, Óvirághegy). İkinci ana tipi ise köşeli askı gözlü, kavisli kollu ve geniş, düz tabanlı üzengiler oluşturmaktadır (*Gör. 6*). Bu tip, Csólyos'taki üzengi çifti ile Csengele'deki yönetici mezarından bulunan üzengilerden biriyle temsil edilmekle birlikte, başka buluntu topluluklarında da görülmektedir.

Görsel 5. Csengele-Bogárhát'ta, kilisenin yakınında bulunan Kuman savaşçısının niş mezarı (Horváth, 2001)

Söz konusu Csólyospálos ve Csengele’de bulunan üzengilerin kolları, üçer sıra hâlinde yerleştirilmiş gümüş perçinlerden oluşan nokta kakmalarla süslenmiş ve ardından yaldızlanmıştır (*Gör. 6*). Csengele’deki diğer üzengi ise yuvarlak tabanlıdır; kollarının alt kısımları boğumlu olup, askı gözü çevresinde gümüş kakmalı çentik bezemeler bulunmaktadır.²¹ Csengele örneğine benzer tipte birbirinden farklı iki üzengiden oluşan bir çift Kiskunmajsa–Kuklis-tanya buluntu topluluğunda da tespit edilmiştir.²²

Görsel 6. Csólyospálos mezarından üzengi çifti (Hatházi 2005)

Ahşap ve deriden yapılmış eyerlerin, at binit takımlarının diğer unsurlarıyla birlikte mezara yerleştirilmiş olması muhtemeldir. Ancak Karpat Havzası’nın iklim ve toprak koşulları nedeniyle, organik malzemelerden yapılmış bu tür nesnelerden genellikle herhangi bir iz günümüze ulaşmamaktadır. Bununla birlikte, Nagykararás-Bánkút’ta ortaya çıkan atlı mezarda olduğu gibi, elverişli koşullar-

da bulunan ve eyer kaşını süslemiş olan ince kemik levhalar, eyerin mezarda bir zamanlar mevcut olduğuna işaret etmektedir.

Bunların yanı sıra, bazı Orta Çağ fresklerinde, örneğin Vel’ká Lomnica Kilisesi’ndeki Aziz László efsanesi tasvirinde, Kuman savaşçısının atına ait binit takımlarının metal apliklerle süslendiği görülmektedir. Macaristan’daki Kuman mezarlarında şimdiye kadar at binit takımlarını süsleyen herhangi bir metal aplik bulunmamış olmakla birlikte, Kuman toplumunun en varlıklı ve seçkin mensuplarının süslemeli at binit takımları kullanmış olmaları muhtemeldir.

²¹ Pálóczi Horváth, 1994, 142–144; Horváth, 2001, 175–183.

²² Horváth, 2003.

Görsel 7. Csólyospálos mezarından kemer aplik seti ve silahlar (Hatházi, 2005)

Kuman ileri gelenlerine ait erkek mezarlarında, at binit takımlarının yanı sıra silahlar da karakteristik bir buluntu grubunu oluşturmaktadır. Bugüne kadar üç Kuman savaşçısının mezarında miğfer ve zincir zırh tespit edilmiştir (Csólyospálos-Csólyospusztá, Csengele-Bogárhát, Tomaševac). Bu-

nunla birlikte, tahrip edilmiş ve buluntuları kısmen kaybolmuş bazı mezar buluntu gruplarında da zırh parçalarının bulunduğu bilinmektedir.

Miğferler doğu tipi özellikler göstermektedir.²³ Csólyospálos'taki miğferin alın bandı palmet motifleriyle süslenmiş olup, tepe kısmında altın yaldızlı bir küre yer almaktaydı (*Gör. 7.1*). Csengele'deki miğferin alın bandında ise kaş ve göz tasvirleri bulunmaktadır (*Gör. 8*). Miğfere ayrıca göz koruyucu bir levha ile boynu koruyan zincir zırh eklenmiştir. Bu özellikleriyle Csengele miğferi, Çingul Kurganı'ndaki (Ukrayna) hükümdar mezarında bulunan miğferle yakın benzerlik göstermektedir.²⁴ Kumanlar, Crăciunel'deki kilisenin 14. yüzyıla ait duvar resimlerinde de bu tip miğferlerle ve yüzü ile boynu koruyan zincir zırhlarla tasvir edilmiştir.

Görsel 8. Csengele-Bogárhát'taki Kuman elitine ait mezarda bulunan miğfer (Horváth, 2001)

²³ Kuman-Kıpçak miğfer tipleri hakkında bkz. Negin, 2012. Kuman-Kıpçak miğferleri üzerine 2025 yılında Türkçe yayımlanan iki çalışmanın ele aldığı malzeme ve ulaştığı değerlendirmeler büyük ölçüde örtüşmektedir (Çoban 2025; İkibeş 2025); her iki çalışmada da Negin'in çalışmasından önemli ölçüde aktarım yapıldığı görülmektedir.

²⁴ Otrošenko–Rassamakin, 1986, Ris. 7.2.

Zırh parçaları Csengele, Csólyospálos (*Gör. 7.2*), Kiskunmajsa-Kígyópuszta II, Kunfehértó-Debeák, Tomaševac (*Gör. 11.2*) ve Szentkirály mezar buluntularından bilinmektedir. En büyük parçalar Csólyos buluntuları arasında bulunmaktadır. Zincir zırh, 10,5–11 mm çapında ve eşkenar dörtgen kesitli halkalardan örülmüştür. Zincir zırhtan günümüze 60 parça ulaşmış olup, bunlar zırhın özgün yüze-yinin yalnızca %15–20’sini oluşturmaktadır (*Gör. 7.2*). Yine Csólyos mezarından, çeyrek küre biçiminde iki zırh levhası da bulunmuştur (*Gör. 7.2*). Bu levhalar omuz veya diz bölgesini korumak amacıyla kullanılmış olmalıdır.²⁵

Kompozit yay, bozkır savaş tarzının en önemli silahlarından biri olmasına rağmen, Karpat Havzası’ndaki Kuman mezarları arasında yalnızca Csengele-Bogárhát mezarında tespit edilmiştir.²⁶ Mezarda bir yayın varlığına, buluntular arasında yer alan kemik kabza aplikesi işaret etmektedir.

Duvar resimlerinde, Doğu Avrupa bozkırlarında 11–13. yüzyıllarda yaygın olarak kullanılan, yayı kullanıma hazır hâlde taşımaya yarayan yay kılıfı tasvirlerine de rastlanmaktadır (Dârjiu, Romanya, Üniteren Kilisesi, 1419; *Gör. 9.1*). Benzer yay kılıfları, Avrasya bozkırındaki bazı Kuman erkek taş heykellerinde de görülmektedir (*Gör. 9.2*).²⁷

Kuman ileri gelenlerinin mezarlarına bırakılan okların sayısı değişiklik göstermektedir (Csólyos: 4 adet (*Gör. 7.4–7*); Felsőszentkirály: 2 adet; Csengele: 8 adet). Okların sayısındaki bu farklılığın, ölü gömme gelenekleriyle bağlantılı sembolik bir anlam taşımış olması mümkündür. Farklı tiplerdeki oklar arasında, 11–13. yüzyıllarda yaygın olarak kullanılan, dönemin gelişmiş zırh delici ok ucu tipi de bulunmaktadır.

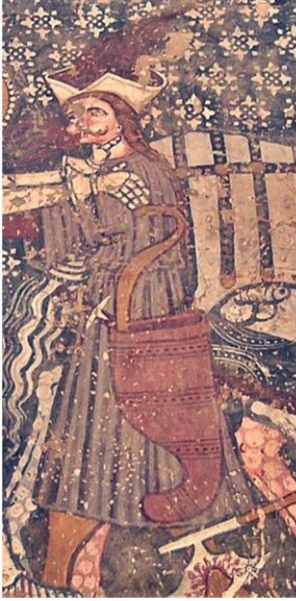
Ahşap, deri veya dokuma gibi organik malzemelerden yapılmış sadaklar da toprak altında genellikle iz bırakmadan yok olmaktadır. Buna karşılık, Kumanlara özgü sadak tipi ikonografik tasvirler sayesinde oldukça iyi bilinmektedir. Kumanlar, silindirik gövdeli ve kapaklı yeni bir sadak tipini beraberlerinde getirmişlerdir. Bu tip sadakların kapağı, bir kapı gibi yana doğru açılmakta ve oklar sadak içerisine uçları yukarı bakacak şekilde yerleştirilmekteydi.²⁸

²⁵ Pálóczi Horváth, 1969, 108–113; 1989, 75–77; Horváth, 2001, 153–164.

²⁶ Horváth, 2001, 122. kép.

²⁷ Pálóczi Horváth, 1989, 72–75; László, 1993, 93–100, 110–114; 117–121.

²⁸ László, 1940.

1

2

3

Görsel 9. 1–2. Yayı kullanıma hazır hâlde taşımaya yarayan yay kılıfı tasvirleri; 3. Vel'ká Lomnica'daki kilisenin freskinde yer alan sadak tasviri

Sadağın gövdesi huş veya söğüt ağacı kabuğundan yapılmakta, üzeri deri ya da dokumayla kaplanmakta, bazı örneklerde ise oyma kemik levhalarla süslenmekteydi. Bu sadak tipinin en güzel tasvirlerinden biri, yaklaşık

1317 yılına tarihlenen Vel'ká Lomnica'daki kilisesinde görölmek-edir (Gör. 9.3). Burada sadak, geriye doğru ok atan Kuman savaşçısının kemerinin sağ tara-fında asılı olarak tasvir edilmiştir. Sadağın yüzeyi oyma kemik levha apliklerle süslenmiş olup, kapağın kapatılmasında altı kollu Gotik bir toka kullanılmıştır.

Görsel 10. Kunszentmárton'dan Batı tipi kılıç

Bunların yanı sıra Žehra ve Kraskovo kiliselerinde Aziz László efsanesini konu alan duvar resimlerinde ise bunlardan farklı olarak, hayvan kürkünden yapılmış sadak tasvirleri görölmektedir.

Yakın dövüş silahları arasında, Szentkirály-Felsőszentkirály, Erdötelek ve Kiskunmajsa–Kuklis-tanya mezar buluntu gruplarında eğri kılıçlar bulunurken (Gör. 12.1), Kunszentmárton-Jaksorérpart'ta bulunan mezarda ise Batı tipi, iki ağızlı bir kılıç tespit edilmiştir (Gör. 10). Bu sonuncu kılıç yuvarlak bir kabza topuzuna ve düz bir balçağa sahiptir. Kılıcın namlusunun her iki yüzünde, kabzaya yakın bölümde, kan oluğu üzerinde kırmızı bakır kakma tekniğiyle işlenmiş birer arma tasviri bulunmaktadır.

Bugüne kadar yalnızca Erdötelek ve Csengele-Bogárhát mezarlarında Batı tipi bal-talar bulunmuştur.²⁹

On iki dikenli topuz ise Kumanlara özgü silah türlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, bu silah tipi mezar buluntuları arasında görölmemekte, yalnızca buluntu yeri bilinmeyen buluntular olarak bilinmektedir.³⁰

Erkek giyiminin dikkat çekici unsurları arasında, altın veya altın yaldızlı gümüş aplik-

²⁹ Pálóczi Horváth, 1994, 147.

³⁰ Bu topuz tipi hakkında ayrıntılı olarak bkz. Katona-Kiss, 2022, 96–134.

lerle süslenmiş kemerler yer almaktadır. Bugüne kadar bu tür kemerler dört mezarda tespit edilmiştir: Kiskunmajsa-Kígyóspuszt (Gör. 3), Csólyospálos-Csólyospuszt (Gör. 7.3), Szentkirály-Felsőszentkirály ve Tomaševac (Gör. 11.3–10). Süslemeleri ve üzerlerinde yer alan yazıtlar dikkate alınarak, bu kemerler araştırmacılar tarafından 13. yüzyıl şövalye kültürünün maddi mirası olarak değerlendirilmektedir.³¹

Kumanlarda apliklerle süslü kemer kullanımı, Batı etkisiyle 13. yüzyılın ortalarında ortaya çıkmıştır. Bu tarihten önce Kumanya'nın arkeolojik materyalinde kemerler yalnızca basit demir tokalarla temsil edilmektedir; nitekim Csengele'deki yönetici mezarının buluntuları da bunu göstermektedir.³² Kumanlara ait taş heykellerinde de apliklerle süslü kemerlere rastlanmamaktadır; oysa bu heykeller boy ve soy aristokrasisinin giyim kuşamını ve silahlarını son derece ayrıntılı ve gerçekçi bir biçimde yansıtmaktadır.

Çingul kurganında gömülü olan hükümdar, aynı anda üç aplikli kemerle defnedilmiş olmakla birlikte, bu kemerler de 13. yüzyıl Batı Avrupa giyim kuşamından bilinen toka ve apliklerle süslenmiştir.³³ Kurganı yayımlayan araştırmacılar, söz konusu kemerlerin paralelleri olarak Macaristan'daki Kuman yönetici mezarlarından bilinen örneklerle işaret etmişlerdir.³⁴

Kuman ileri gelenlerinin mezarlarından bilinen bu süslü kemerlerin, büyük olasılıkla kraliyet tarafından veya benzer şekilde yüksek statülü kişilere gerçekleştirilen bağışlar vesilesiyle ya da diplomatik armağan olarak daha sonraki sahiplerinin eline geçmiş olduğu düşünülebilir.³⁵

1816 yılında bulunan ve günümüzde Macar Ulusal Müzesi'nde muhafaza edilen Kiskunmajsa-Kígyóspuszt kemerinin altın tokası ile yuvarlak apliklerinin bezemeleri niello tekniğinde yapılmıştır (Gör. 3). Toka üzerinde, kullanılan silah ve askerî donanımın 13. yüzyılın üçüncü çeyreğine özgü olduğu bir şövalye savaş sahnesi tasvir edilmiştir. Tasvir, Fransız saray sanatının etkilerini yansıtmaktadır.

Tokaya başlangıçta yedi aplik ait olmakla birlikte, bunlardan günümüze yalnızca dördü ulaşmıştır. Apliklerin üzerindeki yazıtlarda, şövalyelerin koruyucu azizlerine hitaben Latince yakarışlar yer almaktadır:

³¹ Pálóczi Horváth, 1969.

³² Krş. Horváth, 2001, 165–166, 63–64. kép; ayrıntılar için bkz. Pálóczi Horváth, 2014, 136–141.

³³ Otrošenko–Rassamakin, 1986, 22–23, Ris. 8; Pálóczi Horváth, 2014, 136.

³⁴ Otrošenko–Rassamakin, 1986, 31.

³⁵ Pálóczi Horváth, 1994, 161–169; 2014, 141–142.

“+S’Margareta*ora pro me” (‘Azize Margareta, benim için dua et’);
“+S’Bartholome*ora pro me” (‘Aziz Bartholomeus, benim için dua et’);
“+S’Stephane*ora pro me” (‘Aziz Stephanus, benim için dua et’) ve
“+S’Iacobe*ora pro me” (‘Aziz Iacobus, benim için dua et’).³⁶

1934 yılında bulunan altın yıldızlı gümüş Felsőszentkirály kemerine, birbirini dönüşümlü olarak takip eden iki farklı tipte aplik yerleştirilmiştir. Bunlar arasında kabartma ve kazıma tekniğiyle işlenmiş arma tasvirli 14 aplik ile döküm tekniğinde yapılmış, “çift hilal” biçimli 15 aplik bulunmaktadır. Geometrik arma motifleri 13. yüzyıl heraldik sanatının karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır. Apliklerle aynı kemer takımına ait toka ve kayış ucunda ise dalgalı hat oluşturan kıvrık dal bezemesi görülmektedir.³⁷

Tomaševac–Ludoška humka’da bulunan silahlı bir Kuman erkeğine ait kemer, benzer geometrik bezemeli kalkan biçimli apliklerle süslenmiştir (*Gör. 11.3–10*).

Csólyospusztá’da gömülen Kuman savaşçısının mezarında altın yıldızlı gümüş apliklerle süslenmiş bir kemer bulunmuştur (*Gör. 7.3*). Bu kemerin en yakın arkeolojik paraleli, Moğol istilasası sırasında saklandığı kabul edilen Moldova’daki Voinești Hazinesi’nde bulunan kemer takımıdır.³⁸ İki kemer arasındaki yakın benzerlikler, bunların aynı atölyede üretilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Batı tipi bu değerli kemer takımları, büyük olasılıkla ilk Hristiyan misyonları sırasında Kuman ileri gelenlerinin eline geçmiş olabilir.

Kuman elitine mensup erkeklerin takı kullanımına, Tiszaöldvár–Homok’taki erkek mezarında bulunan, gümüş tellerden örülmüş kalın bir kolye işaret etmektedir (*Gör. 4*). Zincirin bağlantı kısmında filigran bezemeli, yuvarlak bir muska muhafazası bulunmaktadır.³⁹ Benzer şekilde örülmüş elektron bir kolye, Çingul Kurganı’ndaki Kuman hükümdar mezarında da bulunmuştur.⁴⁰

³⁶ Pálóczi Horváth, 2014, 138. Buluntuların değerlendirmesi için bkz. Tóth, 1933; Hatházi, 2005, 56–58; Pálóczi Horváth, 2014, 137–138.

³⁷ Pálóczi Horváth, 2014, 138–140.

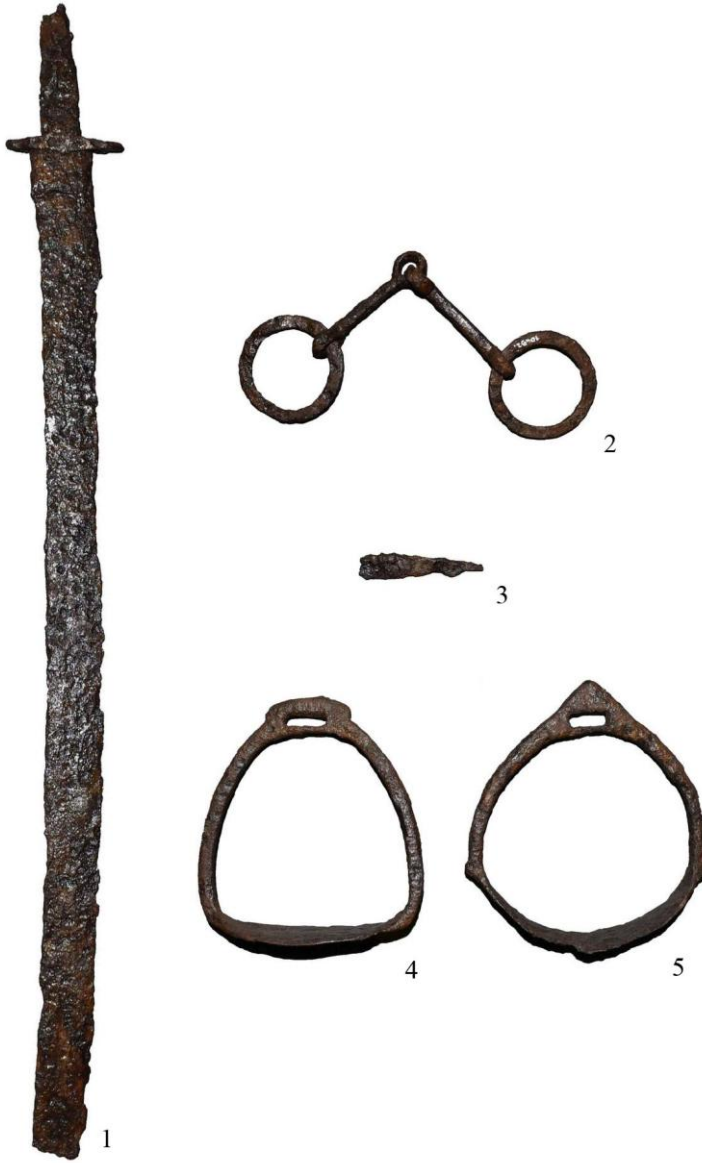
³⁸ Hazine için bkz. Teodor, 1961.

³⁹ Pálóczi Horváth, 1989, Pl. 39; 2014, 146.

⁴⁰ Otrošenko–Rassamakin, 1986, 21–22, Ris. 7.3.

Görsel 11. Tomaševac–Ludoška humka’da bulunan Kuman erkeğinin mezar buluntuları (Brmbolić, 1996; Katona-Kiss, 2023)

Görel 12. Kiskunmajsa–Kuklis-tanya’da ortaya çıkan mezar buluntuları (Horváth, 2003)

Bazı tasvirlerden hareketle (Bijacovce; Vel'ká Lom nica), Kumanlar arasında bozkır göçebe giyim geleneğiyle uyumlu, keçe ve kürkten yapılmış çeşitli başlıkların kullanıldığı düşünülebilir. İkonografik kaynaklara dayanılarak bu başlıklar genellikle yüksek veya konik biçimli olarak rekonstrükte edilmektedir. Ancak bugüne kadar bu tür başlıklara ait herhangi bir arkeolojik buluntu tespit edilmemiştir.

Kuman elitine mensup zengin kadın mezarlarında, at binit takımlarının yanı sıra başlıca giyim-kuşam unsurları ve takılar bulunmaktadır. En fazla sayıda takı ve süsleme, Nikaia İmparatoru İōannēs III. Doukas Batatzēs'in (1222–1254) altın sikkesiyle tarihlendirilen Balotapuszta mezarından bilinmektedir (*Gör. 13*).⁴¹ Mezara gömülen kadının kafatası çevresinde 83 adet altın yaldızlı gümüş açık halka bulunmuştur (*Gör. 13.10*). Bunlardan, 12–13. yüzyıl Kuman kadın giyiminin karakteristik unsurlarından olan ve Kuman taş heykellerinde de tasvir edilen boynuz biçimli başlık düşünülebilir (*Gör. 14.1*). Bu saç süsünün Macaristan'ın Nógrád İli'ndeki Palóc topluluk arasında günümüze kadar kullanılmaya devam etmesi (*Gör. 14.2*) ilginç bir olgudur. Kadın kulaklarında iki küçük küreyle süslenmiş gümüş küpeler, boynunda ise burmalı gövdeli, açık uçlu gümüş bir torques taşımaktaydı (*Gör. 13.4*). Benzer bir torques Nagykamarás-Bánkút'taki mezardan da bilinmektedir (*Gör. 15.2*). Mezarda bulunan, filigran bezemeli gümüş yuva iççerisine yerleştirilmiş kristal kolye ucu da boyunda taşınmaktaydı (*Gör. 13.1*). Kadının bileklerinde, kenarları filigranla süslenmiş iki gümüş bilezik bulunmakta olup, bunların uçları başlangıçta değerli taşlarla süslenmişti. Ayrıca yuvarlak başlı ve kazıma bezemeli gümüş bir yüzük taşımaktaydı. Buluntular arasındaki altın yaldızlı gümüş, halkalı düğme muhtemelen kadının üst giysisini kapatmak amacıyla kullanılmıştır. Toplam 51 adet altın yaldızlı gümüş baskı aplik ise giysisinin kenarlarını veya kadının başlığını süslemiş olmalıdır (*Gör. 13.2, 5*).

Kadın belinde yuvarlak gümüş bir tokayla kapanan dar bir dokuma kemer taşımaktaydı (*Gör. 13.8*). Giysilerinden günümüze ulaşan küçük parçalar arasında metal iplikli ipekten yapılmış bir şerit ile desenli ipek kumaş kalın-tıları tespit edilmiştir. Kemerinden, bronz bir halka ile kapatılan bir kese sarkmaktaydı. Mezarda bulunan burmalı gövdeli gümüş iğne (*Gör. 13.9*) de muhtemelen kemere asılarak taşınmıştı.

⁴¹ Ayrıntılar için bkz. Hatházi, 2005, 41–52.

Görsel 13. Balotaszállás-Balotapuszta'daki kadın mezarının buluntuları (Hatházi, 2005)

1

2

Görsel 14. 1. Kuman taş heykelinde tasvir edilen boynuz biçimli saç süsü; 2. Bunun Macaristan'ın Nógrád İli'nde yaşayan Palóc halkındaki etnografik paraleli

Kadın belinde yuvarlak gümüş bir tokayla kapanan dar bir dokuma kemer taşımaktaydı (Gör. 13.8). Giysilerinden günümüze ulaşan küçük parçalar arasında metal iplikli ipekten yapılmış bir şerit ile desenli ipek kumaş kalıntıları tespit edilmiştir. Kemerinden, bronz bir halka ile kapatılan bir kese

sarkmaktaydı. Mezarda bulunan burmalı gövdeli gümüş iğne (*Gör. 13.9*) de muhtemelen kemere asılarak taşınmıştı.

Demir bıçağını ise kını içerisinde yine kemerine asılı olarak taşımış olması muhtemeldir. Bunların yanı sıra buluntu grubunda, filigran ve değerli taşlarla süslenmiş bir kuyumculuk eserine ait kaide ve gövde parçası da bulunmaktadır; söz konusu parça bir kadehe veya rölik muhafazasına ait olabilir.⁴²

Zengin Kuman kadın mezarlarının en dikkat çekici buluntularından biri Nagykomarás-Bánkút'ta kazılan kadın mezarından bilinmektedir. Mezarda Çin üretimi döküm bronz bir ayna bulunmuş olup, aynanın arka yüzünde birbirini takip eden iki balık tasviri yer almaktadır (*Gör. 15.1; Gör. 16*). Aynanın sapı kırılmış olmasına rağmen, bu haliyle dahi değerli bir eşya olarak muhafaza edilmiş olmalıdır. Ayna 12. yüzyıla veya 13. yüzyılın başlarına tarihlendirilmekte ve Avrupa'ya Moğol istilasından önce ulaşmış olduğu kabul edilmektedir. İki balık motifli bolluk, bereket ve uzun ömürle ilişkilendirilmekte olup, aynanın nişan veya düğün hediyesi olarak verilmiş olması mümkündür.⁴³

Erkek ve kadın mezarlarına ait buluntular bir bütün olarak değerlendirildiğinde, bunlar arasında en büyük grubu doğu kökenli ve bozkır kültürü kapsamında değerlendirilebilecek eserlerin oluşturduğu görülmektedir. Bu gruba göçebelerin kendi zanaat üretimine ait ürünler, at binit takımları, silahların büyük bölümü ve giyim-kuşam unsurlarının bir kısmı dâhildir. Gömme gelenekleriyle birlikte bu buluntular, geleneksel bozkır kültürünün devamlılığının doğrudan kanıtlarını oluşturmaktadır.

Tarihsel açıdan, maddi kültürde gözlemlenen Bizans etkisi özellikle dikkat çekicidir. Bu etki başlıca kuyumculuk eserlerinin üslubunda ve yapımların tekniklerinde tespit edilebilmektedir. Buluntu grupları arasında Bizans etkisinin en belirgin biçimde görüldüğü örnek Balotapuszta mezarıdır. Bu durum şaşırtıcı değildir; zira Kumanların bu dönemde Balkanlarla olan ilişkileri iyi bilinmekte ve 13. yüzyılın ilk yarısında bölgenin kültüründen güçlü biçimde etkilendikleri anlaşılmaktadır. Macaristan'a ikinci kez yerleşen Kumanlar, bundan önceki yıllarda Bulgaristan'ın Aşağı Tuna Ovası'nda bulunmaktaydılar.

⁴² Bu konu ve genel olarak Kuman-Kıpçakların arkeolojik mirasındaki Hristiyanlıkla ilişkili buluntular için ayrıntılı olarak bkz. Balogh, 2024.

⁴³ Pálóczi Horváth, 1989, 92–93.

Arkeolojik materyaldeki üçüncü büyük grubu ise Batı, yani Latin Hristiyan kültürüyle ilişkili eserler oluşturmaktadır. Macaristan'da yaşayan Kumanların maddi kültüründe zamanla Batı etkisinin kendisini göstermesi doğal bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Bu etki özellikle şövalye tipi kemelerin, bazı giyim-kuşam unsurlarının ve silahların (kılıç, balta) kullanımında açıkça görülmektedir.⁴⁴

Sonuç

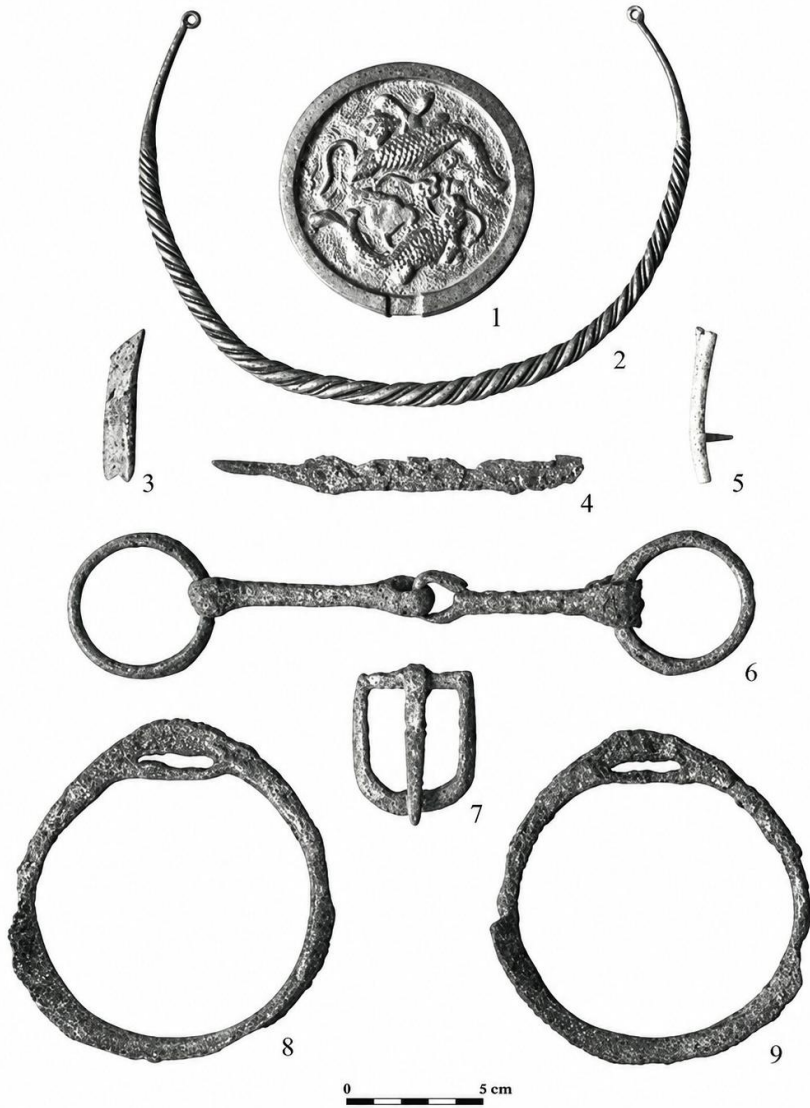
Karpat Havzası Kumanlarının arkeolojik mirasının belirgin bir grubunu oluşturan, pagan gömme geleneklerine göre gerçekleştirilmiş, Avrasya bozkır kültürüne özgü buluntular içeren zengin mezarlar, 13. yüzyılda Macar Krallığı'nda yeni bir yurt edinen Kumanların elit tabakasına ait arkeolojik mirası temsil etmektedir. 13. yüzyılın sonlarında Kuman toplumunun yapısında önemli bir değişim meydana gelmiş ve bu süreçte ileri gelenler giderek Macar toplumunun yapısına dâhil olmak zorunda kalmıştır. Buna paralel olarak kültürel asimilasyonları da hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Göçebe karakterli pagan gömme geleneğinin ortadan kalkması, bu dönüşümün arkeolojik göstergelerinden biridir.

Eski boy ve soy aristokrasisine mensup bazı nüfuzlu aileler ise konumlarını bir süre daha korumayı başarmıştır. Anjou dönemindeki (1308–1395) savaflara katılmaları, bu ailelere statülerini sürdürme ve aynı zamanda servetlerini artırma konusunda belirli imkânlar sağlamıştır. 14. yüzyıl boyunca bu ailelerin mensuplarını hâlâ çeşitli Kuman boylarının başında görmek mümkündür. Bunlardan bazıları ülke soyluları arasına katılmış, bir kısmı ise boylara ait yerleşim bölgelerinden, yeni kraliyet bağışlarından veya satın alma yoluyla edindikleri topraklardan yararlanarak özel soylu mülkleri oluşturmaya çalışmıştır.⁴⁵

Feodal bir yönetici konumuna yükselen Kuman ileri gelenleri arasında 14. yüzyılın ortalarında Kiskunság'daki en önde gelen şahsiyet, *Csertán* (Çertan) boyunun kaptanı *Köncsög* (Könçög) *ispán* idi.

⁴⁴ Bu konu ile ilgili ayrıntılar için bkz. Pálóczi Horváth, 2014, 86–87.

⁴⁵ A kunok feudalizálódásáról és annak régészeti vonatkozásairól lásd Pálóczi Horváth, 1985.

Görsel 15. Nagykarász-Bánkút, Rózsamajor'da bulunan kadın mezarına ait buluntular (Szeged Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Koleksiyonu, F4226)

Görsel 16. Nagykamarás-Bánkút, Rózsamajor'da bulunan kadın mezarına ait ayna (Pálóczi Horváth, 2014)

Ailesinin merkezi başlangıçta Kecskemét yakınlarındaki Köncsögszállás'ta bulunmaktaydı; daha sonra merkezini Halas kasabasına taşıdı ve 1366 yılında burada ikamet ettiği bilinmektedir.⁴⁶

Köncsög'ün sahip olduğu yüksek statü ve toplumsal konum, boyunun totemik simgesi olan turna balığını kendi şövalye armasının figürü olarak seçmiş olmasıyla da açıkça ifade edilmektedir. Bu arma, Kelebia Hazinesi'nde günümüze ulaşan altın yaldızlı gümüş bir levha üzerindeki tasvirden bilinmektedir.⁴⁷

⁴⁶ Györffy, 1963–1998, III: 530; Hatházi, 2000, 185.

⁴⁷ V. Székely, 1999.

15. yüzyılın başlarında Halas şehri, *Csertán* (Çertan) boyuna mensup Kumanların özerk idari teşkilatı olan Halas-szék'in merkezi hâline gelmiş olmakla birlikte, *Köncsög*'ün soyundan gelenler ailenin toprak hâkimiyetini korumayı başaramamış; Kral Sigismund, Halas'ı da onların elinden geri almıştır.

Feodal Macar toplumuna entegre olmuş Kuman ileri gelenleri ve daha varlıklı ailelerin mirası olarak değerlendirilebilecek Orta Çağ Hazineleleri'nde (Kiskunhalas-Fehértó,⁴⁸ Kiskunhalas-Alsóbodoglár⁴⁹ ve Kelebia⁵⁰ buluntu grupları)⁵¹ yer alan eserler, sahiplerinin servetinin artık atalarınıninki kadar büyük olmadığını göstermektedir. Bu hazinelerde bulunan Batı modasını yansıtan takılar ve giyim kuşam unsurları ise Kumanların Orta Çağ Macar kültürüne olan kültürel asimilasyonlarının açık göstergeleridir.

Kaynakça

- Balogh, Cs. (2024). Kuman-Kıpçakların Arkeolojik Mirasında Hıristiyanlığın İzleri. Güzel, H. – Hayırsever, H. (Ed.), *Türk-Macar İlişkileri*. Ankara, 99–120.
- Banner, J. (1931). A bänküti lovassír (Das Reitergrab von Bänkút). *Dolgozatok* 7, 187–204, XX–XXIV. tábla.
- Baski, I. (2007). *Csagircsa. Török és magyar névtani tanulmányok (1981–2006)*. Karcag
- Brmbolić, M. (1996). The Khuman Belt from the Area of Tomaševac. *Starinar* 47, 273–277.
- Çoban, R. E. (2025). Codex Cumanicus'taki 'Tovulga' Sözcüğünün Maddî Kültür Tarihi Bağlamında Değerlendirilmesi. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 7(14), 401–414.
- Éri, I. (1956). Adatok a kigyópusztai csat értékeléséhez. *Folia Archaeologica* 8, 137–151.
- Fodor, I. (1972). Újabb adatok a bänküti sír értékeléséhez. *Folia Archaeologica* 23, 223–242.

⁴⁸ Hatházi, 2005, 70–92.

⁴⁹ Hatházi, 2005, 159–161.

⁵⁰ V. Székely, 1999, 49–58; Hatházi, 2005, 104–141.

⁵¹ Bkz. Hatházi, 2005, 70–92; 2009.

- Fodor, I. (1985). Jerney János a dél-országi kun sírszobrokról. *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében 1984*. Szeged, 32–41.
- Gyárfás, I. (1870–1885). *A jász-kúnok története*, I–IV. kötet. Kecskemét–Szolnok–Budapest.
- Györffy, Gy. (1953). A kunok feudalizálódása. Székely, Gy. (Szerk.), *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században*. Budapest, 248–275.
- Györffy, Gy. (1963–1998). *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Geographia historica Hungariae tempore stirpis Arpadianae (A–P)*, I–IV. kötet. Budapest.
- Györffy, Gy. (1990). *A magyarság keleti elemei*. Budapest.
- Hatházi, G. (2000). Halas kun székközpont és magyar mezőváros a középkorban. Ö. Kovács, J. – Szakál, A. (Szerk.), *Kiskunhalas története I. Tanulmányok Kiskunhalasról a kezdetektől a török kor végéig*. Kiskunhalas, 169–302.
- Hatházi, G. (2004). *A kunok régészeti emlékei a Kelet-Dunántúlon*. Opuscula Hungarica V. Budapest.
- Hatházi, G. (2005). *Sírok, kincsek, rejtélyek. Híres középkori leletek Kiskunhalas környékén*. Kiskunhalas.
- Hatházi, G. (2006). A kun és jász székközpontok kérdéséhez. *Testis temporum, vita memoriae. Ünnepi tanulmányok Pálóczi Horváth András 65. Születésnapjára*. Studia Caroliensia 7(3–4), 111–146.
- Hatházi G. (2009). A déli Kiskunság 14–15. századi kincsleletei és azok lehetséges kun vonatkozásai (14th–15th century hoard finds from the southern part of Cumania Minor). Rosta, Sz. (Szerk.), *Kun-kép – A magyarországi kunok hagyatéka*. Kiskunfélegyháza, 67–111.
- Hatházi, G. – Pálóczi Horváth, A. (2016). Besenyő és kun régészeti emlékek Magyarországon. Kovács, Sz. – Zimonyi, I. (Szerk.), *Török nyelvű népek a középkori Magyar Királyságban*. Altajisztikai Tankönyvtár 6. Szeged, 35–128.
- Horváth, F. (2001). *A csengelei kunok ura és népe*. Budapest
- Horváth, F. (2003). Újabb kun vezéri sír leletei a Kiskunságból. Kiskunmajsa–Kuklis-tanya. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 9, 369–386.
- İkibeş, S. (2025): Kuman/Kıpçak Miğferleri. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 43, 165–184.

- Jerney, J. (1851). *Keleti utazása a ' magyarok őshelyeinek kinyomozása végett, 1844 és 1845, I–II. kötet.* Pest.
- Katona-Kiss, A. (2022). *A kései nomád műveltség nyomai a Maros-Körös közén. Adatok a térség kun időszakának történetéhez.* A Magyarságkutató Intézet Kiadványai 50. Budapest.
- Katona-Kiss, A. (2023). A Temes vidéki kunok. Régészeti és helynévi adatok a Borcsol nemzetség történetéhez. *Cumania* 30, 157–214.
- László, Gy. (1940). Adatok a kunok tegezéről. *Néprajzi Értesítő* 32, 51–59.
- László, Gy. (1993). *A Szent László-legenda középkori falképei.* Tájak–Korok–Múzeumok Könyvtára 4. Budapest.
- Mándoky Kongur, I. (1993). *A kun nyelv magyarországi emlékei.* Keleti Örökségünk 1. Karcag.
- Mándoky Kongur, I. (2012). *Kunok és magyarok.* Budapest.
- Nagy, G. (1983). A régi kunok temetkezése. *Archaeológiai Értesítő* 13, 105–117.
- Nagy, G. (1986). Hadtörténelmi emlékek az ezredéves kiállításon. *Archaeológiai Értesítő* 16, 344–365.
- Negin, A. E. (2012). Ob odnom tipe šlemov iz kočevničeskikh pogrebenij s teritorii Zapadnogo Dešt-i-Kypčaka. *Vestnik Nižgorodskogo uni-versiteta im. N. I. Lobačevskogo*, 3(6), 62–70.
- Otrošenko, V. V. – Rassamakin, Ū.Â. (1986). *Polovec'kij kompleks Čingul's'kogo kurganu.* Arheologija 53.
- Pálóczi Horváth, A. (1969). A csólyosi kun sírlelet. *Folia Archaeologica* 20, 107–134.
- Pálóczi Horváth, A. (1969a). A csólyosi kun sírlelet hadtörténeti vonatkozásai. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1969/, 115–121.
- Pálóczi Horváth, A. (1972). A felsőszentkirályi kun sírlelet. *Cumania* 1, 177–204.
- Pálóczi Horváth, A. (1974). A kunok megtelepedése Magyarországon. *Archaeológiai Értesítő* 101, 71–80.
- Pálóczi Horváth, A. (1985). A kunok feudalizálódása és a régészet. Fodor, I. – Selmeczi, L. (Szerk.), *Középkori régészetünk újabb eredményei és időszakos feladatai.* Budapest, 93–104.

- Pálóczi Horváth, A. (1986). Régészeti és településtörténeti adatok a kunok letelepedéséhez. (Egy középkori kun falu, Szentkirály feltárásának eredményei). Novák, L. – Selmeczi, L. (Szerk.), *Falvak, mezővárosok az Alföldön (Vilages, country towns in the Great Hungarian Plain)*. Az Arany János Múzeum Közleményei – Acta Musei de János Arany Nominati IV. Nagykőrös, 215–236.
- Pálóczi Horváth, A. (1989). A Balota pusztai középkori sírlelet. *Cumania* 11, 95–148.
- Pálóczi Horváth, A. (1994). *Hagyományok, kapcsolatok és hatások a kunok régészeti kultúrájában*. Keleti örökségünk 2. Karcag.
- Pálóczi Horváth, A. (2014). *Keleti népek a középkori Magyarországon. Besenyők, úzok, kunok és jászok művelődéstörténeti emlékei*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 2. Budapest.
- Pletněva, S. A. (1958). Pečenegi, torki i polovcy v ũžnorusskih stepâh. *Materialy i issledovaniâ po arheologii SSSR* 62. *Trudy Volgo-Donskoj arheologičeskoj èkspedicii*, Tom. I. Moskva–Leningrad, 151–226.
- Pletněva, S. A. (1982). *Kočevniki Srednevekov'â. Poiski istoričeskih zakonernostej*. Moskva.
- Pletněva, S. A. (1990). *Polovcy*. Seriâ «Stranicy istorii našej Rodiny». Moskva.
- Pletněva, S. A. (2003). *Kočevniki ũžnorusskih stepej v èpohu srednevekov'â (IV–XIII veka)*. Voronež.
- Rásonyi, L. – Baski, I. (2007). *Onomasticon Turcicum. Turkic Personal Names*, Part I–II. Indiana University Uralic and Altaic Series 172. Bloomington.
- Selmeczi, L. (1973). Adatok és szempontok a kunok régészeti kutatásához Szolnok megyében. *Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv* 1973, 105–115.
- Selmeczi, L. (1992). *Régészeti-néprajzi tanulmányok a jászokról és a kunokról*. Folklór és etnográfia 64. Debrecen.
- Selmeczi, L. (2011). *Kötöny népe Magyarországon*. Karcag.
- Teodor, D. Gh. (1961). Tezaurul feudal timpuriu de obiecte de podoabă descoperit la Voinești-Iași. *Arheologia Moldovei* 1, 245–269.
- Tóth, Z. (1933). A kigyópusztai csat jelentősége. *Turul* 47, 11–18.

Tömörkény, I. (1905). Bilisicsi és egyéb újabb leletekről. *Archaeológiai Értesítő* 25, 251–257.

V. Székely, Gy. (1999). A kelebiai ezüstkincs sisakdiszes lemeze és heraldikai vonatkozásai. *Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1998*, 49–58.

Wicker, E. (1989). *Halasi Múzeum I (1824-1878)*. Halasi Téka 9. Kiskunhalas.

Online Sources of the Images

Görsel 9.1. https://www.hungarianconservative.com/articles/culture_society/canonisation_ladislav_transylvania_medieval_frescos/

Görsel 9.2. <https://megalithica.ru/kammenoe-izvayanie-v-kunczevo.html>

Görsel 9.3 <https://www.szentlaszlo.com/gallery.en.kokaslo.mnic.php>

Görsel 14.2. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-neprajzi-lexikon-71DCC/k-72CDA/kontykarika-72FDC/>

Grave Goods of the Cuman Elite in the Carpathian Basin

Extended summary

The archaeological legacy of the Cumans in Hungary was first identified in the late 19th century among archaeological assemblages dating from the 10th to the 13th centuries. These finds were distinguished from contemporary Christian Hungarian material primarily on the basis of pagan funerary practices, horse burials, artefacts of eastern character – including weapons, horse equipment, and jewellery – and the construction of a burial mound (kurgan) over the grave. Since written sources provide information on the territories occupied by Cuman clans in the 13th and 14th centuries, where the Cumans enjoyed collective privileges and territorial autonomy, archaeological research from the mid-20th century onwards increasingly focused on identifying Cuman remains within these historically documented areas of settlement. In the region now known as the Kiskunság, three burials attributed to 13th-century Cumans have been identified: Kiskunmajsa-Kígyóspuszta, Csólyospálos-Csólyospuszta, and Szentkirály-Felsőszentkirály. These are isolated burials of members of the upper stratum of Cuman society, namely the tribal and clan elite.

From the 1960s onwards, research into the Cumans gained considerable momentum. Archaeological investigations of Cuman settlements and the churchyard cemeteries used by the common population were initiated, while several new isola-

ted burials also came to light. Among these was the grave of a Cuman leader excavated at Csengele-Bogárhát, the first Cuman burial assemblage to be uncovered in the course of a systematic archaeological excavation.

The isolated burials attributed to members of the Cuman elite can be associated with the first two generations following their settlement in the Kingdom of Hungary. During this period, as evidenced by both funerary practices and the types of artefacts deposited in the graves, elements of traditional steppe culture continued to survive.

Within Hungarian medieval archaeology, the study of Cuman material culture has developed into a distinct field of research. Alongside archaeological evidence, visual representations of Cuman warriors constitute an important source for reconstructing Cuman dress, weaponry, and horse equipment. Of particular significance are depictions of an episode from the Legend of Saint Ladislaus – the combat between King (Saint) Ladislaus I (1077–1095) and a Cuman warrior – which became one of the most distinctive iconographic themes of medieval art in Hungary. From the late thirteenth century onwards, this subject remained popular for approximately two centuries, appearing frequently in church murals and manuscript illuminations.

The Cumans, who entered the Kingdom of Hungary in 1239 under the leadership of Khan Kuthen, left the country in 1241 following the murder of their ruler. After the Mongol invasion, King Béla IV (1235–1270) invited them to return, and by 1246 Cuman forces were already participating in various military campaigns undertaken by the king. Following this second settlement, territories were assigned to the seven Cuman clans in the central and southern parts of the Great Hungarian Plain, in regions that had suffered severe depopulation during the Mongol invasion. In a charter issued in 1279, King Ladislaus IV designated these Cuman settlement areas according to the major rivers. On the basis of 13th- and 14th-century written sources, the territories occupied by the individual clans can be identified with some degree of precision.

By the beginning of the 15th century, autonomous territorial units known as *seats* (*székek*) had developed within the former clan territories, operating independently of the county administrative system. These units exercised both administrative and judicial functions and were also responsible for collecting taxes payable to the Crown. The seats were named after their administrative centres, usually a larger village or market town, as in the cases of Halas-szék, Hantos-szék, and Kara-szék. Of these autonomous Cuman territorial organisations, Kolbaz-szék in the Nagykovácsány (*Cumania Maior*) retained its autonomous functions for the longest period, surviving until the end of the 17th century.

The archaeological legacy of the Cumans in Hungary can essentially be divided into four main categories: (1) richly furnished burials containing material of steppe origin; (2) cemeteries of the common population established around perma-

nent settlements; (3) settlements associated with the Cumans; and (4) medieval hoards discovered within the Cuman settlement areas. From among the extensive and diverse body of archaeological evidence associated with the Cumans, the present study aims to provide a brief overview of the burials and hoards attributable to the Cuman elite.

At present, fifteen burial assemblages can be assigned to the group of pagan burials attributed to the Cuman tribal and clan aristocracy, comprising twelve male and three female burials. These are concentrated in the southern part of the Kiskunság (*Cumania Minor*) region. Dating to the 13th century, these burials represent members of the first and second generations of the Cuman elite after their settlement in the Kingdom of Hungary and still reflect pagan funerary traditions.

A survey of the finds from both male and female burials reveals that objects of eastern origin, associated with the material culture of the Eurasian steppe, constitute the largest proportion of the assemblages. This category includes products of the nomads' own craftsmanship, horse equipment, most of the weapons, and certain items of dress. Together with the funerary practices, these objects provide direct evidence for the persistence of traditional steppe cultural traditions.

From a historical perspective, the Byzantine influence discernible in Cuman material culture is particularly noteworthy. This is reflected primarily in the style and manufacturing techniques of metalwork. Among the known burial assemblages, Byzantine influence is most pronounced in the grave from Balotapuszta. This is hardly surprising, given the well-documented contacts between the Cumans and the Balkans during this period. In the first half of the 13th century, Cuman material culture was strongly influenced by the cultural milieu of the region. Indeed, prior to their second settlement in Hungary, the Cumans had spent the preceding years in the Lower Danubian Plain of Bulgaria.

By the end of the 13th century, Cuman society underwent significant transformations, as its elite increasingly found themselves compelled to integrate into Hungarian society. This process was accompanied by rapid cultural assimilation, as reflected in the disappearance of nomadic-style pagan burial practices. Nevertheless, some prominent families descended from the former tribal and clan aristocracy managed to retain their social standing for a time. Their participation in the military campaigns of the Angevin period provided further opportunities to preserve their position and contributed to the accumulation of wealth.

Throughout the 14th century, members of these families continued to appear at the head of individual Cuman clans. Several succeeded in attaining the status of nobles of the realm and sought to establish private noble estates, partly from lands within the traditional clan settlement territories and partly through new royal grants or purchases.

The medieval hoards from Kiskunhalas-Fehértó, Kiskunhalas-Alsóbodoglár, and Kelebia, which may be interpreted as the possessions of Cuman elites and wealthier families who had become integrated into Hungarian feudal society, indicate that their material wealth was by then considerably more modest than that of their predecessors. The Western-style jewellery and dress accessories contained in these hoards likewise attest to their assimilation into medieval Hungarian culture. Taken together, this evidence suggests that the cultural assimilation of the Cuman elite proceeded relatively rapidly and was already well advanced by the late 15th century.